

УДК 94(477)"1914/1917"
<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2019.140.3>

М. Гук, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ЖІНОК У МІСТАХ УКРАЇНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Проаналізовано дослідження, які розкривають окремі питання повсякденного життя жінок, що проживали в містах у 1914–1917 рр. Було з'ясовано, що більшість дослідників звертають увагу в історії гендерної повсякденності воєнного лихоліття на сферу зайнятості, моду й девіантну поведінку, яка розквітала в містах у роки Першої світової війни. Установлено, що більшість авторів відмічають кардинальні зміни в традиційних укладах життя мешканок міст. Більшість жінок, які втратили годувальника, були змушені шукати роботу для забезпечення своїх родин. Вони не відмовлялися від тяжкої роботи, заміщуючи відсутніх чоловіків на їхніх робочих місцях, а також опановували нові для себе професії – кондуктори, водії, підприємці, господарська діяльність та ін. Жінки, які не змогли пристосуватися до нових умов, влаштувати своє життя, а також біженки, ставали жертвами шахраїв, що збільшило показники злочинності, шахрайства й девіантної поведінки в містах. Утім, війна зробила жінок упевненішими у відстоюванні своїх прав і свобод, про що говорять численні маніфестації за їхньої участі.

Ключові слова: повсякдення, біженці, жінки, Перша світова війна, історіографія, урбаністика.

У сучасній історичній науці популярним напрямком досліджень залишається тема повсякденності в різні епохи. Історики все частіше звертають увагу на "звичайних" людей. Якщо історія Першої світової війни досить детально вивчена на макрорівні, то інтерес до того, як проходило життя населення, а особливо – жіночої половини в роки війни, тільки набирає обертів. Для жінок у містах роки війни принесли кардинальну трансформацію їхнього життя, побуту, сімейних відносин, професійної зайнятості.

Досить ґрунтовні зміни відбулися у гендерній структурі міст. Наприклад, у Києві кількість жіночого населення стала переважати, що на основі історіографічних джерел визначив Т. Ю. Герасимов [8]. Якщо в 1987 р. чоловіків було 50,1%, а жінок – 49,9%, то на 1917 р. показники становили 44,7% і 55,3% відповідно. А жінки у віці від 15 до 40 років переважали чоловіче населення у 1,5 рази [с. 172]. А у Львові за переписом населення у 1920 р. мешкало 219388 осіб: із них 99266 – чоловіки і 120122 – жінки [2, с. 331]. Подібна тенденція спостерігалася по всіх містах України, з яких чоловіки призивалися на фронт.

Вплив мобілізації чоловіків на життя, а особливо – працевлаштування жінок, умови праці й заробітну плату в Одесі дослідив Є. Ю. Джумиґа у своїй статті "Трудова мобілізація та умови праці жінок у передреволюційний період Першої світової війни 1914–1916 рр." [11]. Використовуючи підрахунки попередніх досліджень, він прийшов до висновків, що кількість працюючих жінок на промислових підприємствах зросла до 77% [11, с. 117]. Такі зміни були зумовлені відсутністю чоловічих рук на виробництвах, а також тим, що жіноча робоча сила була дешевшою (робітниці отримували меншу заробітну плату). Відбулося опанування жінками "чоловічих професій" на фабриках, заводах і в міському транспорті. Оскільки робота дослідника акцентована саме на жіночій половині Одеси, він зазначив, що одеситки лише в 1916 р. отримали дозвіл працювати візниками, кондукторами і водіями трамваїв, станційними сторожами, але до офіційного указу працювали нелегально: розчищали колії й виконували "чорну" роботу. Дослідник відмітив, що жінок, зайнятих у "чоловічих" професіях, сприймали досить неоднозначно: "Одеські газети писали, що жінки у візницькому каптані та картузі виглядають доволі дивно, хоча справляються зі своїми обов'язками успішно, принаймні вони більш ввічливі зі своїми клієнтами" [11, с. 118]. Не менш цікаві дані в статті Є. Джумиґи про умови і заробітну плату, яку отримували робітниці. Дослідник зазначив, що, незважаючи на декрет від 15 жовтня 1915 р., який мав захищати працюючих жінок і підлі-

тків, умови праці були досить важкими, а зарплата маленькою. На більшості підприємств, заводів робочий день починався о 6:00 ранку і тривав до 18:00, а середня заробітна плата становила 40–50 коп. за день.

Про жінок-кондукторів Київських трамваїв писав Т. Ю. Герасимов [8]. Він зазначив, що вони "стали невід'ємною частиною повсякденного життя міського населення, будучи яскравим проявом емансипації жінок у тогочасному суспільстві, які все частіше займали місця мобілізованих чоловіків" [8, с. 350]. Але, як зазначив дослідник, у Києві, на відміну від Одеси, жінкам дорікали за принциповість і безкомпромісність у роботі, надто суворому дотриманні своїх обов'язків. Преса висміювала їх у фейлетонах, називаючи "злочимими церберами", "трамвайними мегерушками".

Охопила жіночу професійну зайнятість у воєнному Львові у своєму дослідженні "Львів у роки Першої світової війни: простори жіночих можливостей, конфліктів та компромісів" львівська дослідниця М. С. Байдак [3]. На основі використаних тогочасних газетних оголошень про вакантні посади і пропозиції авторка зазначила, що поділ сфер зайнятості за статевую ознакою все таки зберігався. Жінкам пропонувалися робота служницями, кухарками, прибиральницями, економками, няньками, прачками, продавщицями, учительками [3, с. 340]. Найбільш потрібними жінки були у медицині та швейній справі. "Новинками" стали жінки-підприємці, які здавали житло в оренду, управляли кав'ярнями. З'явилися жінки-кондуктори і у львівських трамваях. Громадськість вітала представниць прекрасної статі у транспортній сфері, відмітила дослідниця. Для бажаючих (від 25 років) було організовано курси з подальшим працевлаштуванням. Практика організації курсів для жінок поширилася і в господарстві. Для всіх бажаючих було організовано курси з городництва.

Про необхідність жінкам з неможлих родин працювати згадує київська дослідниця повсякдення О. Л. Вільшанська у своїй статті "Зміни у громадському житті Києва в роки Першої світової війни" [6]. Дослідниця зазначила, що останні працювали за плату в лазаретах, в майстернях пошиття білизни та виготовлення теплих речей для солдатів; майстерні відкривалися дамами з вищого світу. Найтяжчою була робота саме в лазаретах, де щоденно жінки бачили "кров, рани і смерть" [6, с. 246]. Найменш захищеними були дружини запасних. Для них міські управи видавали матеріальну допомогу, а також забезпечували роботою вдома – замовляли пошиття одягу. Автор визначила, що "за два роки Трудовою комісією було здано 1 576 616 шт. речей на суму 2 114 589 руб. У липні 1917 р. в Києві роботою було забезпечено 1011 дружин запасних" [6, с. 59]. Необхідність жінкам працювати та нестача

робочих рук призвели до того, що спеціальний наказ міністра сполучених шляхів дозволив жінкам займати посади дорожніх робітників, двірників, посильних, лампівників та сигнальників.

Дослідник історії цензури та інформаційної політики О. Ю. Кириєнко у своїй статті "Маргіналізація суспільства. Становище жінок, дітей, військовополонених" [12] також порушує питання працевлаштування жінок у роки війни. За його словами, жінки замінювали мобілізованих чоловіків навіть на металургійних заводах і копальнях. Заслугує на увагу його дослідження діяльності військової цензури в Першу світову війну. На основі архівних даних він встановив, що військові цензори досить часто залучали своїх освічених дружин або інших родичів жіночої статі як перекладачів. А з 1917 р. жінки могли самі обіймати посаду цензора [12, с. 476].

Досліджуючи становище польських біженців-інтелігентів, О. М. Білобровець [4] зазначила, що полячки зверталися до Польських комітетів допомоги біженцям, а ті, у свою чергу, влаштовували їх як на тимчасову роботу (виготовлення ялинкових прикрас, іграшок, пошиття білизни, одягу), так і підшукували постійну. Найбільшим попитом користувалися вчителі. У 1915 р. було працевлаштовано 375 кандидаток, а у 1917 р. – 693 із 1050 записаних у Бюро працевлаштування при Колі жінок м. Київ [4, с. 26].

У Першу світову війну в містах зростала динаміка девіантної поведінки як чоловіків, так і жінок. На конкретних прикладах на матеріалах Правобережної України ситуацію описав віничий історик Т. Ю. Герасимов у своєму дисертаційному дослідженні на здобуття ступеня доктора наук. У його фундаментальній роботі знаходимо, що аферисти використовували різні форми обману населення: "у Житомирі потрапила під арешт 17-річна дівчина, котра у формі сестри милосердя ходила по помешканнях з проханням жертвувати на користь родин моряків, що нібито загинули під час затоплення пароплаву біля Риги", а в Києві панянка в 1915 р. намагалася вкрати кружку з пожертвуваннями під час зборів коштів "Сербії та Чорногорії" [8, с. 166]. Відмічає зростання жіночої злочинності у Львові М. С. Байдак: "Найчастіше жінки у Львові потрапляли за ґрати через спекуляцію продуктами, незаконну торгівлю спиртними напоями, крадіжки, шахрайство, тілесні ушкодження, іноді вбивство" [3, с. 348–349].

У роки війни в більшості міст процвітала проституція. Т. Ю. Герасимов виділив такі причини розповсюдження цього негативного явища: економічні, психологічні, міграційні, релігійні, мобілізаційні. Жінки часто не могли забезпечити родину через втрату годувальника, біженки і переселенки шукали будь-яку роботу або просто потрапляли до рук шахраїв, які заманювали обіцянками працевлаштування. А також розташування армії у містах збільшило попит на подібні послуги [8, с. 173]. Дослідник відмітив зниження вікового цензу в даній "професії". Діти біженців, які губилися або залишалися без батьків, за коробку цукерок потрапляли до рук шахраїв, які відправляли їх на "роботу" [8, с. 176].

Є. Ю. Кириєнко поділяє проституцію на стихійну й організовану. До першої він відносить жінок і дівчат, які були змушені займатися цією справою через безвихідь, а до другої – представниць древньої професії, які працювали ще до війни в будинках побачень. Автор відмітив, якщо з першою категорією місцева вдала намагалася боротися, то "представниці борделів перебували на особливому рахунку в контррозвідувальних і жандармських управліннях і часто під прикриттям "публічних жінок" працювали професійні розвідниці" [12, с. 474–475].

Є. Ю. Джумига у своїй статті "Вплив Першої світової війни на криміногенну ситуацію в Одесі (липень 1914 – лютий 1917)" [9], використовуючи повідомлення одеських газет, також відмічає збільшення кількості повій у місті. Зростання було зумовлене потоком жінок-біженок, які втрачали зв'язки зі своєю ріднею, а дорожня та нестача коштів примушували їх займатися проституцією. "Знайомі" на вулиці пропонували дівчатам гарну роботу, а насправді продавали їх у "будинки побачень" або "чайні будиночки". На основі спогадів служителів закону, автор відмітив, що зростала кількість малолітніх дівчаток-повій [9, с. 101]. Боротися з проблемою намагалися адміністрація та громадські організації. Поліція влаштовувала облави, хворих жінок відправляли на лікування, а інших висилали з міста [9, с. 102]. Але їхнє місце одразу займали інші. Іншими способами намагалося допомагати Російське товариство захисту жінок. В Одесі члени товариства влаштовували чергування на вокзалах і пристанях з метою уберегти біженок від аферистів [9, с. 101]. А Київське товариство відкрило притулок для біженок та безкоштовну їдальню для дітей-сиріт – зазначила Л. О. Смоляр, яка присвятила цілу статтю діяльності цієї організації з моменту заснування до 1917 р. [13, с. 98].

Збільшення кількості повій відмітила у своїй розвідці про щоденні практики у Львові О. Винник [5]. Велика кількість жінок втратила годувальника і, у зв'язку з окупацією, у місті перебувала велика кількість військових. Російська влада намагалася контролювати ситуацію, забороняла повіям з'являтися на площах, вулицях, кав'ярнях. Влаштовували постійні облави. Дослідниця відмітила, що венеричні хвороби стали поширеним явищем і підрахувала, що кількість хворих жінок з 1914 р. зросла більш ніж у 2 рази: у 1914 р. їх нараховувалося 714 осіб, а в 1915 р. – 1615 осіб. Авторка охарактеризувала досить незвичну практику – львівські лікарі виступали за легальні заклади розпусти, оскільки їх було легше контролювати [5, с. 17].

В історії повсякденного життя, навіть у роки війни, не обходять увагою дослідники одяг і модні тенденції. За словами дослідниці життя киян у 1914–1917 рр. О. Л. Вільшанської, "модним стало відмовитися від моди" [7, с. 67]. Слідом за коронованими особами, жіноча половина відмовлялася від бальних суконь, хутра і дорогіших прикрас. По-перше, це вважалося недоречним у такий час, а по-друге – для більшості населення купувати нові речі стало дорого [7, с. 67]. Т. Ю. Герасимов відмітив, що чимало жінок все ж продовжували наряджатися, що приносило досить чималі кошти для місцевих виробників одягу, оскільки закордонні поставки бойкотувалися [8, с. 260]. О. Л. Вільшанська відмітила, що київські дами вирішили не носити жалоби вслід за Петербурзькими, але в газетах частіше стала зустрічатися реклама жалобних суконь [7, с. 254].

Цікаві факти змін жіночого життя, які принесла війна, подала у своїй статті "Простори жіночого повсякдення в роки Першої світової війни (на прикладі Галичини і в світлі особових джерел)" М. С. Байдак [3]. Вона зазначила, що на прифронтові території активно поширювався побут фронту. Плаття і спідниці стали коротшими. Усе частіше можна було зустріти жінку із сигаретою. Поява на вулиці дівчини без супроводу чоловіка не викликала обурення, а стала звичною нормою [3, с. 128]. Перша світова війна, за висновком авторки, звільнила жінку від усталених патріархальних норм і правил, і жінки отримали можливість жити "повним життям".

У роки війни досить часто жінки ставали учасницями різних демонстрацій, антивоенних мітингів, як згадують у своїх розвідках історики. Одну із таких акцій висвітлює М. С. Байдак у своїй статті "Жінка в Галичині в умовах Першої світової війни у світлі порівняльних студій" [1]. Голод у Львові, підвищення цін на продукти в 1916 р. призвели до кількатисячної демонстрації під гаслами "Геть війну", "Віддайте нам наших батьків і синів". Натопт жінок і дітей був розігнаний, а декого навіть арештували [1, с. 507]. А от маніфестанткам в Одесі вдалося взяти гору над поліцією. Дружини запасних (більше тисячі), які чекали видачу пайків більше місяця, вийшли в центр міста і закидали камінням управу і поліцейських, а також пройшлися по Миколаївському бульвару до ресторанів Петербурзького готелю, де вимагали надати їм грошову допомогу. Інформацію про цей випадок віднайшов серед архівних документів Є. Ю. Джумиґа [10, с. 86]. Заслугує на увагу й опис демонстрації в Києві у 55-ті роковини від смерті Т. Г. Шевченка, поданий у роботі Т. Ю. Герасимової, оскільки серед 200 учасників більшість були жінки – 114 осіб. Мітинґуючі закликали припинити братовбивчу війну й боротьбу за інтереси Росії. "Демонстранти мали на меті влаштувати панахиду у Володимирському соборі. Коли їх туди не пустили, вони на паперті опустили на коліна і проспівали "вічну пам'ять" [8, с. 155].

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що війна досить кардинально змінила життя містянок. Жінки опинилися в нових умовах, за яких мали пристосовуватися і виживати, а для цього порушувати старі усталені правила, опановувати нові для себе професії, щоб забезпечити сім'ю, добробут якої лягав на жіночі плечі. Жительки міст по-різному пристосовувалися до нових умов. Більшість шукала й і можливість заробляти, часто в тяжких нежіночих сферах, опановуючи "чоловічі професії". А деякі, з різних причин, займалися девіантною діяльністю. Сучасний стан розробки цього питання задовільний, наявні декілька потужних розвідок. Дослідники досить ґрунтовно розкривають особливості повсякденності жіночої половини в роки війни й відкривають перспективи для нових розробок.

Список використаних джерел:

1. Байдак М. С. Жінка в Галичині в умовах Першої світової війни у світлі порівняльних студій / М. С. Байдак // *Galicja i jej dziedzictwo*. T. 24: *Kobieta w Galicji. Nowoczesność i tradycja* / Red. J. Kamińska-Kwak. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. – S. 496-509.
2. Байдак М. С. Львів у роки Першої світової війни: простори жіночих можливостей, конфліктів та компромісів / М. С. Байдак // *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. історична. Спецвипуск*. 2017. Львів: місто – суспільство – культура. – 2017. – С. 329-356.
3. Байдак М. С. Простори жіночого повсякдення в роки Першої світової війни (на прикладі Галичини й у світлі особливих джерел) / М. С. Байдак // *Історичні та культурологічні студії*. – 2014–2015. – Вип. 6-7. – С. 118-133.
4. Білобровець О. М. Становище польських біженців-інтелігентів в Україні в роки першої світової війни / О. М. Білобровець // *Інтелекція і влада*. – 2017. – Вип. 37. – С. 21-30.
5. Винник О. Регламентация шоденних практик у публічному просторі Львова (1914–1918) / О. Винник // *Магістеріум. Історичні студії*. – 2010. – Вип. 41. – С. 16-21.
6. Вільшанська О. Л. Зміни в громадському побуті населення Києва на початку Першої світової війни / О. Л. Вільшанська // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* – 2003. – Вип. 6. – С. 245-254.
7. Вільшанська О. Л. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни / О. Л. Вільшанська // *Український історичний журнал*. – 2004. – № 4. – С. 56-70.
8. Герасимов Т. Ю. Повсякденне життя міського населення Правобережної України в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917):

дис. ... д-ра. іст. наук: 07.00.01 / Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. Кам'янець-Поділ. нац. ун-т імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2018. – 504 с.

9. Джумиґа Є. Ю. Вплив Першої світової війни на криміногенну ситуацію в Одесі (липень 1914 – лютий 1917) / Є. Ю. Джумиґа // *Записки історичного факультету*. – 2011. – Вип. 22. – С. 96-106.

10. Джумиґа Є. Ю. Вплив Першої світової війни на повсякденне життя населення Одеси (1914 – лютий 1917): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова. – О., 2015. – 160 с.

11. Джумиґа Є. Ю. Трудова мобілізація та умови праці жінок Одеси у передреволюційний період Першої світової війни (1914–1916) / Є. Ю. Джумиґа // *Гуржіївські історичні читання*. – 2012. – Вип. 5. – С. 117-119.

12. Кирієнко О. Ю. Маргіналізація суспільства. Становище жінок, дітей, військовополонених / О. Ю. Кирієнко // *Велика війна 1914–1918 рр. і Україна* / Упоряд. О. Реєнт. – К. : КЛІО, 2013. – С. 467-481.

13. Смоляр Л. О. Київське товариство оборони жінок: історія створення та діяльності (1905–1916) / Л. О. Смоляр // *Український історичний журнал*. – 1998. – № 3. – С. 92-100.

References:

1. BAIDAK, M. S. (2016). Zhinka v Halychyni v umovakh Pershoi svitovoi viiny u svitli porivnialnykh studii. [Woman in Galicia in the Conditions of the World War I: Comparative Studies]. In: J. Kamińska-Kwak et al. (Eds.), *Galicja i jej dziedzictwo*. T. 24: *Kobieta w Galicji. Nowoczesność i tradycja*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. Pp. 496-509. [In Ukrainian]
2. BAIDAK, M. S. (2017). Lviv u roky Pershoi svitovoi viiny: prostory zhinochykh mozhlyvostei, konfliktiv ta kompromisiv. [Lviv during the First World War: Spaces of Women's Possibilities, Conflicts and Compromises]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna. Spetsialnyi vypusk 2017. Lviv: misto – suspilstvo – kultura*, 329-356. [In Ukrainian]
3. BAIDAK, M. S. (2014-2015). Prostory zhinochoho povsiakdennea v roky Pershoi svitovoi viiny (na prykladi Halychyny i u svitli osobovykh dzherel). [Women Daily Spaces during the First World War (by Galician Example in the Light of Personal Sources)]. *Istorychni ta kulturolohični studii*, 6-7, 118-133.
4. BILOBROVETS, O. M. (2017). Stanovyshche polskykh bizhentsiv-intelientiv v Ukraini v roky pershoi svitovoi viiny. [The State of Polish Refugees of Intelligents of Ukraine in the Years of the First World War]. *Intelientsiia i vlada*, 37, 21-30. [In Ukrainian]
5. VYNNYK, O. (2010). Rehlamentatsiia shchodennykh praktyk u publichnomu prostori Lvova (1914-1918 rr.). [Regulation of Everyday Practices within Lviv Public Space (1914-1918)]. *Magisterium. Istorychni studii*, 41, 16-21. [In Ukrainian]
6. VILSHANSKA, O. L. (2003). Zminy v hromadskomu pobuti naselennia Kyieva na pochatku Pershoi svitovoi viiny. [Changes of Kyiv Citizens' Civil Way of Life in the Start of the First World War]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.*, 6, 245-254. [In Ukrainian]
7. VILSHANSKA, O. L. (2004). Povsiakdenne zhyttia naselennia Ukrainy pid chas Pershoi svitovoi viiny. [Everyday Life of Ukraine Citizens during the First World War]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 56-70. [In Ukrainian]
8. HERASYMOV, T. Yu. (2018). *Povsiakdenne zhyttia miskoho naselennia Pravoberezhnoi Ukrainy v roky Pershoi svitovoi viiny (1914 – liutyi 1917)*. [Everyday Life of the Urban Residents of Right-bank Ukraine during the First World War (1914 – February 1917)]. Unpublished Thesis (Doctoral), Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilskyi. [In Ukrainian]
9. DZHUMYHA, Ye. Yu. (2011). Vplyv Pershoi svitovoi viiny na kryminohennu sytuatsiiu v Odesi (lypen 1914 – liutyi 1917). [The Impact of the First World War on the Criminal Situation in Odessa (July 1914 – February 1917)]. *Zapysky istorychnoho fakultetu*, 22, 96-106. [In Ukrainian]
10. DZHUMYHA, Ye. Yu. (2015). *Vplyv Pershoi svitovoi viiny na povsiakdenne zhyttia naselennia Odesy (1914 – liutyi 1917)*. [Impact of the First World War on Everyday Life of Odessa Citizens (1914 – February 1917)]. Unpublished Thesis (PhD), Odessa I.I. Mechnikov National University, Odessa. [In Ukrainian]
11. DZHUMYHA, Ye. Yu. (2012). Trudova mobilizatsiia ta umovy pratsi zhinoch Odesy u peredrevoliutsiinyi period Pershoi svitovoi viiny (1914–1916). [Labor Mobilization and Women Work Conditions in Odessa during the pre-Revolution Period of the First World War (1914–1916)]. *Hurzhiivski istorychni chytannia*, 5, 117-119. [In Ukrainian]
12. KYRIENKO, O. Yu. (2013). Marhinalizatsiia suspilstva. Stanovyshche zhinoch, ditei, viiskovopolonenykh. [Marginalization of Society. Status of Women, Children and War Prisoners]. In: O. Reient (Ed.). *Velyka viina 1914–1918 i Ukraina*. Kyiv: KLIО. Pp. 467-481. [In Ukrainian]
13. SMOLIAR, L. O. (1998). Kyivske tovarystvo oborony zhinoch: istoriia stvorennia ta dialnosti (1905-1916). [Kyiv Society of Women Defense: History of Foundation and Activity]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 92-100. [In Ukrainian]

Надійшла до редколегії 23.02.19

M. Huk, PhD student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

WOMEN EVERYDAY LIFE IN UKRAINIAN CITIES DURING THE FIRST WORLD WAR: MODERN HISTORIOGRAPHY

The article is dedicated to the modern historical researches, that were developing some issues of women everyday life of 1914–1917 in Ukrainian cities. It is defined that the most of scholars pay their attention in gender and everyday life studies to the issues of employment, fashion and deviant behavior in cities during the First World War. In this period traditional living habits of women in urban areas had been radically changed. Many of women, who had lost their husbands, had to seek employment to feed their families. They hadn't given up hard work and mastered traditional 'man' professions, such as trainman, driver, merchants etc. Some women and refugees who hadn't been able to adjust to new realities, became a victim of rogues; the number of crimes, frauds and deviance behavior in cities had increased. Nonetheless, during the war women became more confident to maintain their rights and liberties.

Keywords: everyday life, refugees, women, First World War, historiography, urban studies.

УДК 94(477+438) "1932/1933"
<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2019.140.4>

С. Гуменний, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НЕЛЕГАЛЬНІ МІГРАЦІЇ НА КОРДОНІ МІЖ РЕСПУБЛІКОЮ ПОЛЬЩА ТА УСРР НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 рр.

На основі аналізу наявної історіографії, документів і матеріалів, які зберігаються в архівах України та за кордоном, відслідковуються випадки нелегальних міграцій селянства, духовенства та робітників з території УСРР до Республіки Польща на початку 30-х рр. XX ст., зокрема під час Голодомору 1932–1933 рр. Для розуміння причин різкого зростання кількості спроб незаконних втеч з УСРР через західний кордон, проаналізовано випадки нелегальної міграції та опору селянства Шепетівської округи (Антонінський, Теофіпольський, Плужнянський та Ізяславський райони) колективізаційній та репресивній діяльності радянської влади в умовах безпосередньої близькості сусідньої держави і посилення режиму охорони державного кордону. Акцентовано увагу на утворенні громадських комітетів, які об'єднували політично активний елемент українського соціуму Тарнопольського (зокрема Борщівського, Чортківського та Скалатського повітів) і Волинського воєводства Другої Речі Посполитої для допомоги голодуючим та втікачам з території СРСР. Висвітлено протидію державних структур Республіки Польща та УСРР нелегальним міграційним процесам через кордон на річці Збруч. Проаналізовано заходи, єжиті повітовими відділеннями Українського громадського комітету рятунку України для збору інформації про економічне, політичне та продовольче становище населення УСРР. Також введено в науковий обіг зразки документації громадських комітетів, які використовувалися для отримання інформації від нелегальних мігрантів та з метою формування доказової бази стосовно штучного характеру голоду в УСРР. Особливо розглядається питання можливості внесення коштів для дозволу на виїзд радянських громадян, які перебували у родинних зв'язках із жителями Республіки Польща, або з метою недопущення депортації нелегального мігранта з СРСР прикордонними та силовими структурами Другої Речі Посполитої.

Ключові слова: українське селянство, колективізація, нелегальна міграція, опір, Голодомор 1932–1933 рр., Український громадський комітет рятунку.

Метою наукової розвідки є комплексне дослідження нелегальних міграцій та порушення режиму радянсько-польського кордону і його вплив на посилення політичної напруги між Республікою Польща, західноукраїнською громадськістю та СРСР у період, що передував Голодомору 1932–1933 рр. і під час організованого радянською владою геноциду українців. Для того, щоб досягти поставленої мети, ставимо перед собою наступні завдання: дослідити наявну джерельну базу та виокремити характерні особливості ставлення державних структур Другої Речі Посполитої до нелегальних мігрантів з-за Збруча в період Голодомору 1932–1933 рр.; окреслити взаємодії між фактором кордону, його нелегальними порушеннями та політичною ситуацією в країні й українському суспільстві зокрема; проаналізувати явище нелегальної міграції на радянсько-польському кордоні в означений хронологічний період.

Відповідно, об'єктом дослідження є радянсько-польський кордон як чинник ескалації конфлікту та політичної напруги між "санаційною" Другою Річчю Посполитою, активною частиною західноукраїнського соціуму з однієї сторони та СРСР – з іншої. Предметом дослідження, у свою чергу, виступають нелегальні переходи радянсько-польського кордону протягом 1930–1933 рр.

Однією із причин Голодомору 1932–1933 рр. сучасна історіографія схильна вважати опір українського селянства суцільній колективізації, розгорнутій радянським режимом. Кількість колективізованих господарств зростала у геометричній прогресії (якщо на 1 жовтня 1929 р. в колгоспи та СОЗи включено близько 8,6% селянських

господарств, то станом на 1 березня 1930 р. було колективізовано вже 62,8% [32, с. 7]), так само як пропорційно ширився розмах селянського незадоволення, набуваючи загрозливих для більшовицької державності в Україні розмірів [1, с. 437–472].

Значного масштабу селянські виступи досягли у прикордонній Шепетівській округі, яка характеризувалася в донесенні ЦК КП(б)У від 7 березня 1930 р., як "округ [який] межує з Польщею, в минулому був ареною боротьби [...] з петлюрівцями / насичений у великій кількості учасниками петлюрівського руху, учасниками банд різного штибу, [колишніми] жандармами, поліцейськими, особливо в достатку контрабандистами, які в наших прикордонних умовах неминуче, в абсолютній більшості випадків, поступово стають чи вже стали шпигунами польської дефізиви [розвідки]" [15, арк. 68–99]. Радянська колективізаційна політика на прикордонні не знаходила підґрунтя також з тієї причини, що проводилася лише насильницькими методами, а "рівень праці партійних організацій, радянської праці нижчий ніж в інших округах України, робітничі кадри невеликі, біднота слабо зорганізована" [37, арк. 1–3]. Аналогічною ситуація для радянських державних службовців та партфункціонерів залишалася на усій протяжності кордону з Республікою Польща. "Саме прикордонне розташування одночасно рятувало і погіршувало ситуацію на селі. З одного боку існування розгалуженої контрабандної мережі в районі рятувало його мешканців від голоду, а з іншого – участь прикордонних загонів ДПУ у контролі за соціально-політичною ситуацією на цих теренах лише посилював